

MUSIQA TA'LIMI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISH METODIKASI

**Otaxonova Muxlisaxan
Baxtiyorjon qizi**

*Qo'qon davlat universiteti "Musiq
nazariyasi" kafedrası 701100601 – "Musiq
ta'limi va san'at" yo'nalishi 1-bosqich
magistranti*

**Djumaboyeva Muqaddasxon
Shavkatovna**

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi darslari jarayonida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish metodikasining pedagogik, psixologik va didaktik asoslari yoritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy maktab ta'limida shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, ijodiy hamda madaniy-estetik rivojlanishga xizmat qiluvchi yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etayotgani bilan belgilanadi. Maqolada musiqa darslarining faqat nazariy bilim berish maydoni emas, balki o'quvchining emotsional idroki, ritmik sezgisi, ijrochilik qobiliyati, badiiy tafakkuri, guruhda ishlash madaniyati va mustaqil ijodiy ifodasini shakllantiruvchi kompleks pedagogik muhit sifatidagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kuzatuv, suhbat, pedagogik tajriba, taqqoslash, diagnostik topshiriqlar, ijodiy mahsulotlarni tahlil qilish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar musiqa darslarida improvizatsiya, savol-javobli tinglash, ritmik dialog, kichik guruhli ijodiy kompozitsiya, rolli ijro, klaster, aqliy hujum, loyiha, refleksiya kundaligi va sahna taqdimoti kabi metodlar izchil qo'llanganda o'quvchilarning darsga qiziqishi, ijrodagi dadilligi, mustaqil badiiy fikr bildirishi va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalari ortishini ko'rsatadi. Maqolada o'qituvchi uchun amaliy metodik tavsiyalar, baholash mezonlari hamda ijodiy faollikni bosqichma-bosqich rivojlantirish modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, ijodiy faollik, metodika, interfaol ta'lim, improvizatsiya, estetik tarbiya, kompetensiya, musiqa madaniyati, pedagogik texnologiya, umumta'lim maktabi.

Kirish

Musiqa ta'limi umumta'lim maktabi tizimida o'quvchining nafaqat musiqiy savodxonligini, balki uning ruhiy-estetik dunyoqarashi, milliy qadriyatlarga munosabati, muloqot madaniyati, badiiy didi, mustaqil fikrlashi va ijodkorlik salohiyatini rivojlantiradigan muhim tarbiyaviy fanlardan biri hisoblanadi. Bugungi

ta'lim jarayonida o'quvchining tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi tinglovchi sifatida qolib ketishi yetarli emas; aksincha, u kuzatuvchi, izlovchi, ijrochi, muallif, tanqidiy tinglovchi va hamkor sifatida darsning faol subyektiga aylanishi zarur. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi, uzluksizligi, insonparvarligi va ta'lim oluvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish tamoyillari belgilangan bo'lib, bu musiqiy-estetik fanlarda ijodiy faollikni kuchaytirish zaruratini yanada asoslaydi [1]. 2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturda maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, o'qitish sifati va natijadorligini oshirish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan [2]. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fanini o'qitishni tubdan takomillashtirishga oid 2024-yildagi Prezident qarori musiqa fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish, nazariya va amaliyot uyg'unligini kuchaytirish hamda dars sifatini oshirish masalasini bevosita kun tartibiga olib chiqdi [3]. Ushbu huquqiy-pedagogik sharoitda musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish metodikasini ilmiy asoslash alohida ahamiyatga ega, chunki ijodiy faollik musiqani tinglash, kuylash, ritmni his qilish, badiiy obrazni anglash, harakat orqali ifodalash, guruh bilan ijro etish, xalq kuy va qo'shiqlarini zamonaviy talqin qilish kabi ko'plab faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Maktab amaliyotida musiqa fani ba'zan repertuarni yodlash yoki nazariy tushunchalarni qisqa izohlash bilan chegaralanib qolishi mumkin; bunday holatda o'quvchining ichki badiiy ehtiyoji, hissiy munosabati va mustaqil ijod qilish qobiliyati yetarlicha faollashmaydi. Vaholanki, musiqaning tabiati o'zi interaktivdir: tovush javob kutadi, ritm harakatni chaqiradi, kuy tasavvurni uyg'otadi, ijro esa shaxsiy munosabatni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi darsda faqat bilim beruvchi emas, balki ijodiy muhitni tashkil etuvchi, savol beruvchi, tinglash madaniyatini boshqaruvchi, emotsional xavfsizlikni ta'minlovchi, har bir o'quvchining ovozi va fikriga pedagogik qiymat beruvchi rahbar bo'lishi kerak. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ijodkorlik shaxsning yangi g'oya, yangi ifoda, yangi munosabat yoki mavjud tajribani yangicha uyg'unlashtirish qobiliyati sifatida talqin qilinadi; musiqa ta'limida esa bu tushuncha bolalarning oddiy ritmik javobidan tortib mustaqil kuychalar tuzish, qo'shiq mazmuniga obrazli harakat topish, tinglangan asarga badiiy baho berish va sinfdoshlar ijrosiga madaniyatli mulohaza bildirishgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab oladi. Mazkur maqolaning maqsadi musiqa ta'limi darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik tizimni pedagogik jihatdan asoslash, uning tarkibiy bosqichlari, didaktik shartlari, metodlari va baholash mezonlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida musiqa darsida ijodiy faollik tushunchasining mazmunini ochish, umumta'lim maktabi sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan metodlarni tasniflash, o'quvchilar faolligini oshiruvchi motivatsion omillarni aniqlash, amaliy dars modelini taklif etish va metodikaning kutiladigan samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilash nazarda tutildi. Tadqiqot obyekti umumta'lim maktablarida musiqa ta'limi jarayoni, predmeti esa shu jarayonda o'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirish metodikasi hisoblanadi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda musiqa darsida ijodiy faollikni oshirish alohida metodlar yig'indisi sifatida emas, balki motivatsion uyg'otish, badiiy idrok, ijodiy topshiriq, hamkorlikdagi ijro, refleksiv tahlil va baholash bosqichlaridan iborat

yaxlit pedagogik sikl sifatida talqin qilinadi. Amaliy ahamiyati esa musiqa o'qituvchilari, magistrantlar va pedagogik amaliyot o'tayotgan talabalar uchun darsni jonlantirish, passiv o'quvchilarni jarayonga jalb qilish, dars yakunida ijodiy natijani ko'rish va baholashga yordam beradigan metodik tavsiyalar berilishida ko'rinadi.

Adabiyotlar tahlili

Musiqa ta'limida ijodiy faollikni rivojlantirish muammosi pedagogika, psixologiya, san'atshunoslik va metodika fanlari kesishgan nuqtada o'rganiladi, chunki o'quvchining musiqiy harakati bir vaqtning o'zida bilish, his qilish, eshitish, idrok etish, takrorlash, talqin qilish va yangi ifoda yaratish jarayonlarini o'zida birlashtiradi. Pedagogik nuqtayi nazardan ijodiy faollik o'quvchining darsdagi tashabbuskorligi, savol berishi, o'z fikrini badiiy asosda himoya qilishi, ijro jarayonida qo'rqmasligi, musiqa materialiga shaxsiy munosabat bildira olishi va berilgan topshiriqni mexanik takrorlashdan ko'ra mazmunli qayta yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Psixologik adabiyotlarda bunday faollik motivatsiya, emotsional erkinlik, tasavvur, diqqat, xotira va o'z-o'ziga ishonch bilan bog'liq ekani ko'rsatiladi; ayniqsa, kichik va o'rta maktab yoshidagi bolalarda musiqiy faoliyat o'yin, harakat, obraz, taqlid va guruhiy muloqot orqali kuchliroq namoyon bo'ladi [4]. Musiqa pedagogikasida ijodiy yondashuvlarning tarixiy ildizlari xalq og'zaki ijodi, bolalar qo'shiqlari, maqom va an'anaviy ijrochilik madaniyatida mavjud bo'lib, xalq musiqasi o'quvchiga tayyor qolip emas, balki ohang, ritm, matn va obrazni o'z hayotiy tajribasi bilan bog'lash imkonini beradi [5]. Zamonaviy metodik qarashlarda esa musiqa darsini monologik tushuntirishdan dialogik va faoliyatga yo'naltirilgan shaklga o'tkazish, darsdagi har bir musiqa materiali atrofida savol, tinglash, ijro, muhokama, harakat, chizish, kichik kompozitsiya va sahna talqini kabi turli faoliyatlarni uyg'unlashtirish taklif etiladi. Jahon musiqa pedagogikasi tajribasida Orff yondashuvi ritm, tana harakati, oddiy cholg'ular va improvizatsiyaga tayansa, Kodaly tizimi vokal tarbiya, solfedjio va xalq qo'shiqlari orqali musiqiy eshituvni rivojlantirishga urg'u beradi; Dalkroz euritmikasida esa musiqa harakat va tana sezgisi bilan bog'lanadi [6]. Bu tizimlarning umumiy tomoni shundaki, ular o'quvchini tayyor natijani eslab qoluvchi emas, balki musiqiy jarayonni bevosita boshdan kechiruvchi ijodiy ishtirokchi sifatida ko'radi. O'zbek maktabi sharoitida bu tajribalarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy qo'shiqlar, bolalar folklori, maqom namunalari, zamonaviy bastakorlik asarlari va sinfning real imkoniyatlari bilan moslashtirish muhimdir. Normativ-huquqiy manbalar ham musiqa madaniyati fanining mazmuni amaliy ijrochilik, estetik tarbiya va o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi kerakligini ko'rsatadi [2; 3]. Interfaol metodlar bo'yicha tadqiqotlarda "aqliy hujum", "klaster", "insert", "kichik guruhlarda ishlash", "debat", "loyiha", "rolli o'yin", "sinkveyn", "blits-so'rov" kabi usullar o'quvchining fikrlash faolligini oshirishi ta'kidlanadi, biroq musiqa darsida bu metodlar oddiy og'zaki muhokama bilan chegaralanmasligi, balki tovush, ritm, kuy, obraz va ijroga bog'langan holda ishlatilishi lozim. Masalan, "aqliy hujum" usuli qo'shiq mazmuni haqida fikr yig'ish uchun, "klaster" tinglangan asarning kayfiyat, temp, dinamika, obraz, cholg'u va janr belgilarini ajratish uchun, "rolli ijro" xalq qo'shiqlaridagi obrazlarni sahnalashtirish uchun, "loyiha metodi" esa sinf yoki guruhning kichik musiqiy chiqishini tayyorlash uchun samarali bo'ladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijodiy faollik o'z-o'zidan paydo bo'ladigan tasodifiy holat

emas; u o'qituvchi tomonidan rejalashtirilgan maqsad, qulay psixologik muhit, aniq topshiriq, yetarli erkinlik, qo'llab-quvvatlovchi baholash va izchil takrorlanadigan ijodiy mashqlar orqali shakllanadi. Shu bilan birga, mavjud amaliyotda ayrim muammolar ham kuzatiladi: musiqa darsiga ajratilgan vaqtning cheklanganligi, sinflarda o'quvchilar sonining ko'pligi, barcha maktablarda cholg'u asboblari va texnik vositalarning yetarli emasligi, o'qituvchilarning interfaol metodlarni musiqa mazmuniga moslashtirish bo'yicha metodik tajribasi turlicha bo'lishi, baholashda ko'proq yod olish va to'g'ri javobga urg'u berilib, ijodiy urinishning qadrlanishi yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi shular jumlasidandir. Demak, musiqa ta'limida ijodiy faollikni oshirish metodikasi nazariy jihatdan asoslangan, amaliy jihatdan sodda, milliy mazmunga mos, resurs jihatidan moslashuvchan va baholash mezonlari aniq bo'lgan tizim sifatida ishlab chiqilishi kerak.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot metodologiyasi musiqa darsining ijodiy imkoniyatlarini dars maqsadi, o'quvchi faoliyati, o'qituvchi boshqaruvi va baholash jarayoni birligida o'rganishga tayandi. Materiallar sifatida umumta'lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida qo'llanishi mumkin bo'lgan xalq qo'shiqlari, bolalar qo'shiqlari, oddiy ritmik mashqlar, kuylash uchun mos diapazondagi vokal namunalar, tinglash uchun qisqa musiqiy parchalar, guruhij ijro topshiriqlari, ijodiy savollar, refleksiya kartochkalari va baholash mezonlari tanlandi. Tadqiqotda nazariy tahlil, kuzatuv, suhbat, savolnoma, pedagogik loyihalash, amaliy topshiriqlarni sinovdan o'tkazish, taqqoslash va sifat tahlili metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil bosqichida ta'limga oid normativ hujjatlar, musiqa pedagogikasi bo'yicha metodik manbalar va ijodiy faollik tushunchasiga doir ilmiy qarashlar o'rganildi; amaliy bosqichda esa dars tuzilmasi shunday loyihalandiki, har bir darsda kamida uch turdagi faoliyat — tinglash, ijro va ijodiy javob — majburiy tarkib sifatida kiritildi. Metodik model besh bosqichdan iborat qilib belgilandi: birinchi bosqich motivatsion uyg'otish bo'lib, unda o'qituvchi musiqa materialiga kirish oldidan muammoli savol, qisqa hayotiy vaziyat, obrazli tasvir, ritmik chaqiriq yoki musiqiy topishmoq orqali o'quvchining diqqatini faollashtiradi; ikkinchi bosqich badiiy idrok bo'lib, o'quvchilar kuy yoki qo'shiqni tinglab, uning kayfiyati, tempi, dinamikasi, obrazi va asosiy g'oyasini aniqlaydi; uchinchi bosqich ijodiy faoliyat bo'lib, bunda o'quvchilar ritmik javob yaratadi, guruh bilan qisqa ijro tuzadi, qo'shiq mazmuniga harakat yoki sahnaviy obraz topadi, berilgan ohangni davom ettiradi yoki matnga mos intonatsion talqin ishlab chiqadi; to'rtinchi bosqich hamkorlikdagi taqdimot bo'lib, guruhlar o'z ijodiy ishini sinf oldida ko'rsatadi; beshinchi bosqich refleksiya va baholash bo'lib, o'quvchilar “men nimani his qildim?”, “mening guruhim qanday yangilik kiritdi?”, “qaysi ijro eng obrazli bo'ldi?” kabi savollar asosida o'z faoliyatini tahlil qiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning ijodiy faolligini baholash uchun to'rt mezon ajratildi: motivatsion mezon — darsga qiziqish, tashabbus ko'rsatish va faol ishtirok; kognitiv mezon — musiqa mazmunini tushunish, janr va ifoda vositalarini farqlash; ijrochilik-amaliy mezon — kuylash, ritmni saqlash, ansamblda harakat qilish va topshiriqni ijro etish; refleksiv-ijodiy mezon — mustaqil badiiy fikr bildirish, yangi ifoda topish va o'z ishini baholash. Har bir mezon uch darajada — past, o'rta va yuqori — tavsiflandi. Past darajada o'quvchi darsda asosan kuzatuvchi bo'lib qoladi, topshiriqni o'qituvchi ko'rsatmasisiz boshlashga qiynaladi,

ijodiy javob berishda tortinadi; o'rta darajada o'quvchi berilgan model asosida ijro qiladi, guruh ishida qatnashadi, lekin yangi g'oya kiritishda ehtiyotkor bo'ladi; yuqori darajada esa o'quvchi mustaqil taklif beradi, guruhni rag'batlantiradi, musiqiy obrazni aniq ifodalaydi va o'z ijrosini tahlil qila oladi. Metodikada tanlangan usullar darsning yosh xususiyatiga mos holda qo'llanishi ko'zda tutildi: boshlang'ich sinflarda ritmik o'yinlar, harakatli tinglash, ovozli taqlid, rasm orqali ifodalash va qisqa savol-javoblar samaraliroq bo'lsa, yuqori sinflarda loyiha, debat, musiqiy tahlil, ijro talqini, kichik guruhli aranjirovka va mustaqil taqdimotlar kuchliroq natija beradi. Tadqiqotning axloqiy-pedagogik sharti sifatida har bir o'quvchining ijodiy urinishini qadrlash, xatoni jazolash emas, o'rganish manbai sifatida ko'rish, sinfda kulgi va kamsitishga yo'l qo'ymaslik, ovozi past yoki tortinchoq o'quvchilarni ham kichik vazifalar orqali asta-sekin jarayonga jalb qilish prinsipi belgilandi. Shu yondashuv musiqiy qobiliyati turlicha bo'lgan bolalarni bir darsda birlashtirishga xizmat qiladi, chunki musiqa ta'limida faqat kuchli ovoz egalari emas, balki tinglovchi, ritmchi, obraz yaratuvchi, guruh yetakchisi, taqdimotchi va tahlilchi sifatida ham faol bo'lish mumkin.

Natijalar

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan metodik yondashuv musiqa darslarida ijodiy faollikni oshirish uchun dars mazmuni, faoliyat turlari va baholash jarayoni o'zaro uyg'unlashgan bo'lishi zarurligini ko'rsatdi. Kuzatuvlar shuni anglatdiki, odatiy dars shaklida o'quvchilarning bir qismi qo'shiqni kuylasa-da, ular ko'pincha mazmunni obrazli tushuntirish, o'z talqinini bildirish, ritmik javob yaratish yoki guruhiy taqdimotda tashabbus ko'rsatish bosqichlarida sustroq bo'ladi; interfaol va ijodiy topshiriqlar kiritilganda esa aynan shu sust qatlam ham darsga asta-sekin qo'shila boshlaydi. Masalan, tinglangan kuy bo'yicha "kayfiyat xaritasi" tuzish, qo'shiq matnidagi asosiy obrazlarni klasterda ajratish, oddiy ritmik naqshni kaft urish yoki stol usti ritmi orqali davom ettirish, xalq qo'shig'i mazmunini kichik sahna ko'rinishida ko'rsatish, sinfni ikki guruhga bo'lib savol-javobli kuylash tashkil etish o'quvchilarda darsning faqat tinglash emas, balki ijodiy qatnashish maydoni ekanini his qildiradi. Metodikaning samaradorligi, avvalo, o'quvchilarning motivatsion faolligida ko'rindi: ular dars boshida berilgan muammoli savollarga ko'proq javob bera boshladi, qo'shiq tanlash, ijro tartibini belgilash, guruh ichida vazifalarni taqsimlash va taqdimot shaklini taklif qilishda mustaqillik namoyon qildi. Kognitiv natijalarda o'quvchilar musiqa asarining tempi, dinamika belgisi, xarakteri, janri va obrazini ajratishda oldingiga nisbatan aniqroq mulohaza bildira boshlagani kuzatildi; bu jarayon musiqiy terminlarni yodlash orqali emas, balki ularni amaliy eshitish va ijro vaziyatida qo'llash orqali mustahkamlandi. Ijrochilik-amaliy natijalarda o'quvchilar ansamblda bir-birini eshitish, boshlanish va yakun nuqtalarini sezish, ritmni saqlash, ovoz balandligini nazorat qilish, qo'shiq matnini mazmun bilan kuylash va sahna madaniyatiga rioya qilish kabi ko'nikmalarni yaxshiroq namoyon qila boshladi. Refleksiv-ijodiy natijalarda esa "menga bu kuy qanday tasvirni eslatdi?", "bizning guruhimiz ijroda nimani o'zgartirdi?", "qaysi joyda ritm buzildi va nima sababdan?" kabi savollar o'quvchilarning o'z ishiga ongli qarashini kuchaytirdi. Tadqiqot jarayonida ijodiy topshiriqlarning uch turkumi samarali ekani aniqlandi: birinchisi reproduktiv-ijodiy topshiriqlar bo'lib, bunda o'quvchi berilgan namunani ijro qiladi, lekin uni obraz, dinamika yoki harakat bilan boyitadi; ikkinchisi transformatsion topshiriqlar bo'lib,

bunda o'quvchi mavjud kuy, ritm yoki matnni yangi vaziyatga moslashtiradi; uchinchi produktiv topshiriqlar bo'lib, bunda o'quvchi yoki guruh mustaqil kichik musiqiy kompozitsiya, ritmik parcha, sahna talqini yoki ijodiy taqdimot yaratadi. Amaliy natijalar ko'rsatdiki, barcha darslarda birdan murakkab produktiv topshiriq berish to'g'ri emas; avval oddiy taqlid va obrazli javob, keyin kichik o'zgartirish, undan so'ng mustaqil ijodiy mahsulotga o'tish samaraliroq bo'ladi. Darslar uchun taklif etilgan modelda o'qituvchi 45 daqiqalik darsni quyidagicha tashkil etishi mumkin: 5 daqiqa motivatsion kirish va ovoz-ritm mashqi, 8 daqiqa tinglash va savol-javob, 12 daqiqa kuylash yoki ijro ustida ishlash, 10 daqiqa kichik guruhli ijodiy topshiriq, 5 daqiqa taqdimot, 5 daqiqa refleksiya va baholash. Albatta, bu qat'iy qolip emas, balki moslashuvchan tuzilma; muhim jihati shundaki, dars yakunida o'quvchi qandaydir ijodiy harakat bajargan, o'z fikrini bildirgan yoki guruh mahsulotiga hissa qo'shgan bo'lishi kerak. Tadqiqotda qo'llangan baholash mezonlari o'qituvchiga faqat "to'g'ri kuyladi" yoki "noto'g'ri kuyladi" degan yondashuvdan voz kechib, "tashabbus ko'rsatdi", "obrazni his qildi", "ritmni saqladi", "guruh bilan ishladi", "yangi fikr bildirdi", "o'z xatosini anglab tuzatdi" kabi indikatorlarni ham inobatga olish imkonini beradi. Bu esa o'quvchining musiqiy qobiliyati turlicha bo'lsa ham, har biri uchun muvaffaqiyat vaziyatini yaratadi. Natijalar yana shuni ko'rsatdiki, ijodiy faollikni oshirishda o'qituvchining ovoz ohangi, yuz ifodasi, rag'batlantiruvchi so'zi, vazifani aniq tushuntirishi, topshiriqni haddan tashqari murakkablashtirmasligi va sinfdagi psixologik xavfsizlikni saqlashi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Cholg'u asboblari yetarli bo'lmagan sharoitda ham tana ritmi, kaft urish, ovozli effektlar, oddiy buyumlar yordamida ritm berish, telefon yoki kompyuter orqali qisqa audio eshittirish, doskada grafik ritm chizish kabi vositalar yordamida ijodiy dars tashkil etish mumkin. Shu jihatdan metodika resursiga qaram bo'lib qolmaydi; u, avvalo, o'qituvchining metodik tafakkuri va darsni ijodiy muhitga aylantirish mahoratiga tayanadi.

1-jadval.

Musiqia darsida ijodiy faollikni oshirish metodlari va kutiladigan natijalar

Metod	Qo'llash vaziyati	O'quvchi faoliyati	Kutiladigan pedagogik natija
Ritmik dialog	Dars boshida yoki yangi mavzuga kirishda	O'qituvchi bergan ritmga javob ritmi yaratadi	Diqqat, ritm sezgisi va dadillik kuchayadi
Kayfiyat xaritasi	Musiqia tinglash jarayonida	Kuy xarakterini so'z, rang yoki belgi bilan ifodalaydi	Badiiy idrok va emotsional tahlil rivojlanadi
Kichik guruhli kompozitsiya	Qo'shiq yoki mavzu mustahkamlanganda	Guruh bilan qisqa ijodiy ijro tayyorlaydi	Hamkorlik, tashabbus va ijro mas'uliyati ortadi
Rolli ijro	Xalq qo'shiqlari yoki obrazli asarlarda	Matn mazmunini harakat va sahna ko'rinishida talqin qiladi	Obrazli tafakkur va sahna madaniyati shakllanadi

Refleksiya kartočkasi	Dars yakunida	O‘z hissi, xatosi va yutug‘ini yozma yoki og‘zaki baholaydi	O‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmasi rivojlanadi
-----------------------	---------------	---	---

Muhokama

Olingan natijalarni tahlil qilish musiqa darslarida ijodiy faollikni oshirish metodikasi oddiy “qiziqarli usullar” majmuasi emas, balki darsning didaktik falsafasini o‘zgartiruvchi yondashuv ekanini ko‘rsatadi. An’anaviy darsda o‘qituvchi asosan bilim va namunani beradi, o‘quvchi esa uni takrorlaydi; ijodiy-faol metodikada esa o‘qituvchi musiqiy vaziyat yaratadi, o‘quvchi esa shu vaziyatda o‘z ovozi, tanasi, tasavvuri, fikri va guruh hamkorligi orqali ishtirok etadi. Bu farq juda muhim, chunki musiqa fanining tarbiyaviy kuchi faqat asarni tushuntirishda emas, balki o‘quvchining uni ichki kechinma sifatida boshdan kechirishidadir. Ijodiy faollikni oshirish uchun darsda uch muvozanat saqlanishi zarur: erkinlik va tartib muvozanati, emotsiya va bilim muvozanati, individual ijod va jamoaviy hamkorlik muvozanati. Agar erkinlik haddan tashqari keng berilsa, dars shovqinli va maqsadsiz o‘yinga aylanib qolishi mumkin; agar tartib haddan tashqari kuchli bo‘lsa, o‘quvchi ijodiy tashabbus ko‘rsatishga qo‘rqadi. Shu sababli o‘qituvchi topshiriq chegaralarini aniq belgilab, ichida ijodiy tanlov imkonini qoldirishi kerak: masalan, “berilgan to‘rt zarbli ritmga o‘zingizcha javob yarating”, “qo‘shiqning bir bandini sokin, ikkinchi bandini tantanali kayfiyatda kuylang”, “tinglangan kuyga uchta sifat toping va ularni ritm bilan ifodalang” kabi topshiriqlar bir vaqtning o‘zida ham tartibli, ham ijodiydir. Muhokama jarayonida yana bir muhim xulosa shuki, musiqa darsida ijodiy faollikni baholashda faqat ovoz sifati yoki nota savodxonligiga tayanish pedagogik jihatdan tor yondashuv bo‘ladi. Maktab musiqa ta‘limining vazifasi professional xonanda tayyorlash bilan cheklanmaydi; uning vazifasi har bir o‘quvchida musiqa madaniyatini, estetik sezgirlikni, tinglash odobini, milliy va jahon musiqa merosiga hurmatni, jamoada ijro etish madaniyatini va ijodiy o‘zini ifodalash qobiliyatini rivojlantirishdir. Shuning uchun ovozi kuchli bo‘lmagan, lekin ritmni yaxshi sezadigan, obrazni chuqur tushunadigan yoki guruh ishida yaxshi tashkilotchi bo‘la oladigan o‘quvchi ham muvaffaqiyatga erishishi kerak. Bu yondashuv inklyuziv pedagogika ruhiga ham mos keladi, chunki turli qobiliyat va temperamentdagi bolalarga darsda o‘z imkoniyatiga mos rol topish imkonini beradi. Mavjud normativ hujjatlarda maktab ta‘limini sifat jihatidan yangilash, zamonaviy o‘qitish metodlarini joriy etish va musiqa madaniyati fani o‘qitilishini takomillashtirish zarurati belgilanganligi bu metodikaning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi [2; 3]. Shu bilan birga, metodikani joriy etishda ayrim cheklovlar hisobga olinishi lozim. Birinchidan, ijodiy dars o‘qituvchidan puxta tayyorgarlik talab qiladi: musiqa materiali, savollar, topshiriqlar, guruh bo‘linishi, baholash mezonlari va vaqt taqsimoti oldindan rejalashtirilmasa, darsning natijadorligi pasayadi. Ikkinchidan, interfaol usulni har bir mavzuga bir xil shaklda qo‘llash to‘g‘ri emas; qo‘shiq o‘rganish, musiqa tinglash, nazariy tushuncha berish, kompozitor hayoti bilan tanishtirish yoki bayram tadbiriga tayyorlash vazifalari uchun turli metodlar tanlanadi. Uchinchidan, ijodiy faollikni oshirishda milliy musiqiy materiallardan oqilona foydalanish zarur: xalq qo‘shiqlari, maqom elementlari, bolalar folklori,

mavsumiy qo‘shiqlar va vatanparvarlik ruhidagi asarlar o‘quvchining milliy o‘zligini mustahkamlaydi, lekin ularni quruq yodlatish emas, obrazli talqin, savol-javob, tarixiy-madaniy kontekst va ijodiy ijro bilan boyitish maqsadga muvofiq. To‘rtinchidan, raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati ham muhim, ammo ular darsning maqsadini almashtirmasligi kerak: audio yozuv, video parcha, onlayn ritm dasturi yoki elektron taqdimot faqat o‘quvchining tinglash, tahlil qilish va ijodiy javob berish faolligini oshirganda samarali bo‘ladi. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda uchta rol ni birlashtiradi: metodist sifatida darsni loyihalaydi, dirijyor sifatida sinf energiyasini boshqaradi, murabbiy sifatida har bir o‘quvchining urinishini qo‘llab-quvvatlaydi. Musiqa darsida xato ko‘pincha ijodiy izlanishning tabiiy qismi bo‘lgani uchun o‘qituvchi “noto‘g‘ri” degan keskin bahodan ko‘ra “boshqa variantini sinab ko‘raylik”, “ritmni yana bir bor eshitaylik”, “bu obrazga yana qanday ohang mos keladi?” kabi yo‘naltiruvchi fikrlar bilan ishlashi zarur. Ana shunda o‘quvchi darsda qo‘rqmasdan kuylaydi, fikr bildiradi, sinfdoshini tinglaydi va ijodiy jarayonda o‘zini kashf etadi. Pedagogik jihatdan eng asosiy xulosa shuki, ijodiy faollikni oshirish metodikasi maktab musiqa ta‘limining sifatini baholashda yangi mezonlar kiritishni talab etadi: darsdan keyin o‘quvchi qanday qo‘shiqni esladi degan savol bilan birga, u qanday tuyg‘uni anglatdi, qanday obraz yaratdi, qanday hamkorlik qildi, qanday yangi fikr bildirdi, qanday madaniy-estetik xulosaga keldi degan savollar ham muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, musiqa ta‘limi darslarida o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirish zamonaviy umumta‘lim maktabining muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ijodiy faollik o‘quvchining darsga qiziqishi, musiqani ongli tinglashi, qo‘shiq va ritmni mazmun bilan ijro etishi, guruh bilan hamkorlik qilishi, badiiy obraz yaratishi, mustaqil fikr bildirishi va o‘z faoliyatini baholashi orqali namoyon bo‘ladi. Bu sifatlar tasodifan shakllanmaydi; ular o‘qituvchi tomonidan tashkil etilgan ijodiy muhit, aniq metodik maqsad, bosqichma-bosqich murakkablashib boruvchi topshiriqlar, rag‘batlantiruvchi baholash va reflektiv tahlil orqali rivojlanadi. Maqolada taklif etilgan metodik model motivatsion uyg‘otish, badiiy idrok, ijodiy faoliyat, hamkorlikdagi taqdimot, refleksiya va baholash bosqichlaridan iborat bo‘lib, u musiqa darsining mazmunini faqat nazariy tushuntirishdan amaliy-ijodiy faoliyatga yo‘naltirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ritmik dialog, kayfiyat xaritasi, kichik guruhli kompozitsiya, rolli ijro, savol-javobli tinglash, improvizatsiya, loyiha va refleksiya kartochkalari kabi metodlar o‘quvchilarning musiqiy idroki, ijrodagi dadilligi, jamoaviy hamkorligi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. O‘qituvchilar uchun asosiy tavsiya shundan iboratki, har bir musiqa darsida kamida bitta ijodiy vazifa, bitta tinglash-tahlil vazifasi va bitta reflektiv savol bo‘lishi kerak; bu uchlik darsni jonlantiradi, passiv o‘quvchilarni jarayonga tortadi va o‘quvchining ichki badiiy ehtiyojini uyg‘otadi. Shuningdek, baholashda ovoz sifati bilan birga tashabbus, ritmni his qilish, obrazli talqin, guruhdagi mas‘uliyat, mustaqil fikr va o‘z-o‘zini tahlil qilish kabi ko‘rsatkichlarni ham e‘tiborga olish zarur. Maktab sharoitida barcha resurslar to‘liq bo‘lmasa ham, o‘qituvchi metodik ijodkorlik ko‘rsatsa, oddiy ritm mashqlari, xalq qo‘shiqlari, tana harakati, savol-javob, guruhiy vazifa va qisqa

taqdimotlar orqali ijodiy darsni samarali tashkil eta oladi. Kelgusida ushbu mavzu bo'yicha alohida sinflar kesimida tajriba-sinov ishlari olib borish, ijodiy faollik indikatorlarini raqamli baholash vositalari bilan boyitish, milliy musiqa namunalariiga asoslangan metodik kartalar to'plamini yaratish va musiqa o'qituvchilari uchun amaliy trening dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi, musiqa darsi o'quvchi uchun shunchaki baho olinadigan fan emas, balki o'z ovoziini eshitadigan, o'z his-tuyg'usini ifodalaydigan va madaniy shaxs sifatida shakllanadigan pedagogik maydonga aylanishi kerak.

Amaliy metodik tavsiyalar

Amaliy metodik tavsiyalar sifatida musiqa o'qituvchisi darsni rejalashtirishda avvalo sinfnning real musiqiy tayyorgarligi, psixologik holati, ovoz diapazoni, yosh xususiyati va mavjud resurslarni hisobga olishi lozim. Ijodiy faollikni oshirish uchun birinchi tavsiya — dars boshini emotsional uyg'otuvchi kichik vazifa bilan boshlashdir: o'qituvchi ikki zarbli yoki to'rt zarbli ritm beradi, o'quvchilar unga javob qaytaradi, so'ng shu ritm dars mavzusidagi qo'shiq yoki kuy xarakteri bilan bog'lanadi. Bu oddiy usul o'quvchilar diqqatini jamlaydi, sinfni bir xil emotsional ohangga keltiradi va darsni jonli boshlashga yordam beradi. Ikkinchi tavsiya — tinglash topshirig'ini har doim aniq savol bilan berishdir; "diqqat bilan tinglang" deyish yetarli emas, "kuy qaysi kayfiyatni beradi?", "qaysi joyda kuchayish sezildi?", "bu kuyga qanday rang mos keladi?", "agar bu musiqa manzara bo'lsa, unda nimalar ko'rinardi?" kabi savollar o'quvchini faol tinglovchiga aylantiradi. Uchinchi tavsiya — ijodiy vazifani kichik, bajariladigan va baholash mumkin bo'lgan shaklda berishdir: o'quvchilardan birdan to'liq qo'shiq yaratishni talab qilish o'rniga, ikki taktli ritmik javob, bitta obrazli harakat, bir band uchun ifodali kuylash varianti, qo'shiq mazmuniga mos sarlavha yoki guruh nomi topish kabi sodda vazifalar berilsa, o'quvchi muvaffaqiyatni his qiladi. To'rtinchi tavsiya — guruh ishida rollarni xilma-xil taqsimlashdir: bir o'quvchi ritm uchun, ikkinchisi matnni ifodali o'qish uchun, uchinchisi harakat uchun, to'rtinchisi taqdimot uchun, beshinchisi baholash mezonini kuzatish uchun mas'ul bo'lsa, sinfdagi turli qobiliyatlar bir ijodiy natijaga xizmat qiladi. Beshinchi tavsiya — milliy musiqiy materiallardan ijodiy foydalanishdir; masalan, xalq qo'shig'i o'rganilganda uning kelib chiqishi, xalq hayotidagi vazifasi, obrazlari, ohang xususiyati va bugungi bolalar hayoti bilan bog'lanishi muhokama qilinsa, o'quvchi qo'shiqni quruq yodlamaydi, balki madaniy meros bilan shaxsiy aloqa o'rnatadi. Oltinchi tavsiya — dars yakunida refleksiyaning majburiy kichik bosqich sifatida qoldirishdir: "bugun men nimani yangicha eshitdim?", "men qaysi vazifada faol bo'ldim?", "guruhimiz ijrosida nimani yaxshilash mumkin?" kabi savollar o'quvchini musiqiy faoliyatini anglashga o'rgatadi. Yettinchi tavsiya — baholashni rag'batlantiruvchi va ko'p mezonli qilishdir; o'qituvchi faqat xatoni topmasdan, har bir ijodiy urinishning kuchli tomonini aytishi, keyin yaxshilash yo'lini ko'rsatishi zarur. Sakkizinchi tavsiya — raqamli vositalardan me'yorida foydalanishdir: qisqa audio parcha, ritm ilovasi, kompozitor surati, spektrogramma yoki video namuna darsga xizmat qilishi mumkin, lekin texnika o'quvchining jonli ijrosi va muloqotini siqib chiqarmasligi kerak. To'qqizinchi tavsiya — uyga vazifani ham ijodiy berishdir: o'quvchi oilasidan bir xalq qo'shig'i haqida so'rab kelishi, uyda eshitgan bir kuyga qisqa taassurot yozishi, oddiy ritm chizmasi tuzishi yoki keyingi dars uchun bitta savol

tayyorlashi mumkin. O‘ninchi tavsiya — o‘qituvchining o‘zi ham ijodiy namuna ko‘rsatishidir; o‘qituvchi darsda bir xil ohangda gapirsa, bir xil savollar bersa va har doim bir xil vazifa qo‘llasa, o‘quvchidan yangilik kutish qiyin. Shu sababli pedagog o‘z nutqi, ijrosi, savollari va rag‘batlantirish shakllarida ijodiylik ko‘rsatishi kerak. Mazkur tavsiyalar darsni ortiqcha murakkablashtirmaydi, aksincha, musiqa fanining tabiiy imkoniyatlarini ochadi. Eng yaxshi metodika — qog‘ozda chiroyli ko‘ringani emas, sinfda bolani kuylashga, eshitishga, fikrlashga va o‘zini ifodalashga unday olgan metodikadir; musiqa darsi laboratoriya emas, lekin unda bolalarning ovozi, hissi va tasavvuri juda nozik “asbob” sifatida ishlaydi, shuning uchun sozlashni mehr bilan bajarish kerak.

Ijodiy faollikni barqaror rivojlantirish uchun bir nechta pedagogik shartlar doimiy ravishda ta‘minlanishi zarur. Birinchi shart — darsda psixologik xavfsizlik muhitini yaratishdir: o‘quvchi ovozi past chiqsa, ritmni adashtirsa yoki fikrini sodda ifodalasa ham, u kamsitilmasligi, aksincha, keyingi urinishga yo‘naltirilishi kerak. Ikkinchi shart — topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashuvidir; bolaga avval eshitish va takrorlash, keyin ozgina o‘zgartirish, undan so‘ng mustaqil talqin qilish imkoniyati berilganda ijodiy faollik tabiiy rivojlanadi. Uchinchi shart — o‘quvchi tajribasiga tayanishdir: zamonaviy bolalar turli musiqiy axborot muhitida yashaydi, shuning uchun ularning eshitgan kuy, qo‘shiq, ritm va sahna taassurotlarini pedagogik maqsadga yo‘naltirish lozim. To‘rtinchi shart — milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligidir; darsda o‘zbek xalq musiqasi, maqom elementlari, bolalar qo‘shiqlari va jahon musiqa namunalarini qiyosiy tinglash o‘quvchining estetik tafakkurini kengaytiradi. Beshinchi shart — o‘qituvchining metodik refleksiyasidir: har bir darsdan keyin “qaysi topshiriq bolalarni faollashtirdi?”, “qaysi o‘quvchilar chetda qoldi?”, “keyingi darsda qanday o‘zgartirish kiritaman?” degan savollarga javob izlagan pedagog o‘z metodikasini tirik jarayon sifatida rivojlantiradi. Oltinchi shart — ota-ona va maktab madaniy muhitining qo‘llab-quvvatlashidir; sinf konsertlari, kichik ijodiy ko‘riklar, bayram tadbirlari, mahalliy san‘atkorlar bilan uchrashuvlar va musiqa haftaliklari darsda shakllangan ijodiy qiziqishni maktab hayotiga olib chiqadi. Ushbu shartlar bajarilganda musiqa darsi o‘quvchining ichki imkoniyatlarini ochadigan, madaniy xotirasini boyitadigan, ijtimoiy hamkorlikka o‘rgatadigan va estetik tarbiyasini kuchaytiradigan samarali pedagogik jarayonga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020-yil, O‘RQ-637-son. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022-yildagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 15.11.2024-yildagi PQ-391-son Qarori. “Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida musiqa madaniyati fani o‘qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
4. Vygotskiy L.S. Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. Moskva: Prosveshchenie, 1991.

5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent: Fan, 1963.
6. Campbell P.S., Scott-Kassner C. Music in Childhood: From Preschool through the Elementary Grades. Boston: Schirmer Cengage Learning, 2010.
7. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2004.
9. Karimova D. Musiqa o'qitish metodikasi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018.
10. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi va ijodiy faoliyat. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
11. UNESCO. Arts Education and Creativity: International Perspectives. Paris: UNESCO Publishing, 2021.
12. Swanwick K. Teaching Music Musically. London: Routledge, 1999.